

Redactioneel

Volgens twee klassieke studies van Philippe Ariès is de dood sinds de achttiende eeuw geleidelijk aan, maar op diverse manieren uit het zicht geraakt. Dood en begraven werden minder gewoon, minder publiek en minder collectief. In de eeuwen daarvoor waren zij steeds een vanzelfsprekend en alomtegenwoordig bestanddeel van het dagelijkse leven geweest.¹ Weliswaar bleef in de negentiende eeuw de kindersterfte hoog en was ook de levensverwachting van vrouwen, door sterfte in het kraambed, lager dan die van mannen. Maar heel geleidelijk drongen in de loop van de eeuw verbeterde hygiënische omstandigheden, voedselkwaliteit en medische voorzieningen de mortaliteit terug.

Ook de doodstraf kwam steeds meer ter discussie te staan. In Nederland werd hij formeel afgeschaft in 1870, maar in de praktijk al eerder niet of nauwelijks meer voltrokken. In de eerste helft van de eeuw kreeg die strafvoltrekking bovendien een minder openbaar, discreter karakter. Zij vond plaats in of bij een gevangenis aan de rand van de stad. Een executie gold niet langer als een vorm van publieke genoegdoening of waarschuwing, maar als een ultieme juridische sanctie. Het lijk van de terechtgestelde bleef ook niet meer te pronk hangen, zoals nog in de achttiende eeuw het geval was geweest.

Tegelijk verdwenen de begraafplaatsen uit de bebouwde kom. Collectieve groeven, grafkelders in kerken en kleinschalige kerkhoven rond de kerk begonnen, door wettelijke maatregelen van 1810, 1827 en 1869, overal plaats te maken voor ruimere, parkachtige begraafplaatsen buiten de stad. Hoewel de nieuwe dodenakkers nog steeds dichtbevolkt waren, kreeg de herdenking van de overledenen er een meer individueel en particulier karakter. In een pittoreske ambiance waren de nabestaanden in de gelegenheid om op gezette tijden troost te zoeken en de herinnering aan hun dierbaren te koesteren. Door het oprichten van monumenten kon het gedenken eveneens juist een bewust publiek vertoon van stand, welstand of maatschappelijke betekenis worden. Niet alleen producenten van grafmonumenten en rouwsieraden, maar ook tal van beeldende kunstenaars brachten de dood indringend onder de aandacht.² Woordkun-

¹ Philippe Ariès, *L'homme devant la mort* (Paris 1977), door Renée de Roo-Raymakers vertaald als *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken* (Amsterdam 1983). Philippe Ariès, *Images de l'homme devant la mort* (Paris 1983), door Jeanne Holierhoek vertaald als *Het beeld van de dood* (Nijmegen 1987). Beide vertalingen zijn herdrukt in 2003.

² Zie de afbeelding op het omslag: Mathieu Kessels, 'Wenende vrouw naast een cippus', terracotta, tussen 1820-'30, part.coll., uit: cat. *Heimwee naar de klassieken* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1994).

stenaars en componisten zochten en vonden er de toegang in tot een bovenzinnelijke realiteit, hoe zinnelijk die soms ook verbeeld werd. Dat alles maakte deel uit van een bloeiende mortuaire cultuur.

Voor de afgelopen drie decennia is deze cultuur herhaaldelijk bestudeerd door historici van uiteenlopende signatuur. Voor de Nederlandse situatie leverden onderzoekers als W.P.R.A. Cappers, H. Franke, I. Franke, H.L. Kok, C. van Raak, D.P. Snoep en R. Spruit belangwekkende overzichten en deelstudies. De bijdragen aan dit nummer van *De Negentiende Eeuw* bouwen er gedeeltelijk op voort. Tegelijkertijd onderscheiden ze zich ervan. Hun auteurs concentreren zich namelijk niet zozeer op de vertrouwde trits sterven-begraven-rouwen, maar onderzoeken veeleer welke sociale functie de omgang met de dood in het maatschappelijke leven kon vervullen. De bijeengebrachte artikelen stellen zo enkele minder belichte aspecten van de mortuaire cultuur in de negentiende eeuw centraal. In twee gevallen gaat het om het sterven van tijdgenoten; in het andere om die van historische figuren. Maar steeds betreft het de manier waarop hun dood destijds werd aangegrepen om persoonlijke en collectieve identiteiten te definiëren door middel van conventionele praktijken.

Zo'n praktijk kon een historisch-literair vertoog over grote vaderlandse doden zijn, zoals Lotte Jensen laat zien. In haar artikel gaat ze na hoe vroeg-negentiende-eeuwse literatoren gestalte gaven aan de politieke tegenstellingen van twee eeuwen eerder, toen Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt het leven lieten. Die literatoren blijken daarbij over het algemeen een diplomatiek standpunt ingenomen te hebben, dat tevens een stellingname impliceerde in het eigentijdse politieke en godsdienstige debat, namelijk een streven naar verzoening en nationale eenwording, en dus naar de vorming van een nationale identiteit. Willemijn Ruberg wijst op haar beurt op de identiteitsvormende functie van de rouwcorrespondentie en rouwkleding die voor de middenklassen tot de goede toon behoorden. Beide waren het communicatiemiddelen van direct praktisch en zakelijk nut, maar daarnaast gaven ze uiting aan stemmingen of emoties en hielpen ze bij het markeren van de sociale positie van de betrokkenen.

Deze sociale plaatsbepaling speelde ook een nadrukkelijke rol bij de demonstratieve betuigingen van collectief rouwbeklag die Dennis Bos aan de orde stelt. Hij brengt in beeld hoe de vroege socialistische beweging in Nederland een eigen funeraire cultuur probeerde te ontwikkelen en welke functies begrafenisrituelen daarin vervulden, zowel voor die beweging als voor haar individuele vertegenwoordigers. Stelden de vroegste vakverenigingen hun leden al een ordentelijke uitvaart in het vooruitzicht, de socialisten zouden beproefde begrafenis- en herdenkingsrituelen verder uitbouwen tot grootschalige, a-religieuze en publieke manifestaties. Op die manier boden ze aan individuele nabestaanden geestelijke en materiële ondersteuning en versterkten ze tevens het moreel van de arbeidersbeweging als geheel, al was het maar omdat de indrukwekkende plechtigheden ook haar aanzien verhoogden bij de buitenwacht. Ook hier blijkt de dood een multifunctioneel instrument te zijn geweest om het leven mee vorm te geven.

Naast de voorbereiding van dit themanummer heeft voor de redactie het afgelopen halfjaar vooral in het teken gestaan van het uitbrengen van het driedubbelde nummer *Het Koninkrijk Holland*. In de tussentijd hebben er binnen het bestuur van de Werkgroep 19^e Eeuw, en in de redactie van dit blad, enkele mutaties voorgedaan die niet in het themanummer verwerkt konden worden. In 2006 hebben respectievelijk Joep Leerssen, Paul van de Laar en Lieske Tibbe afscheid genomen van het bestuur; in hun plaats hebben dr. Boudien de Vries (UVA) en prof. dr. Henk te Velde (RUL) zitting genomen in het bestuur. Boudien de Vries is oud-redactielid van *De Negentiende Eeuw* en Henk te Velde zittend redacteur; dat laatste blijft hij ook. De redactie is verder versterkt met dr. Maartje Janse, onlangs gepromoveerd aan de Leidse universiteit. Zij zal op korte termijn het redactiesecretariaat gaan vervullen.

En, *last but not least*: het nummer *Het Koninkrijk Holland* had niet tot stand kunnen komen zonder extra financiële bijdragen. Deze zijn verstrekt door de Van den Berch van Heemstede Stichting en de Stichting Daendels. Wij konden deze mededeling niet meer in het vorige nummer verwerken, omdat dat al persklaar was toen de definitieve toezeggingen binnenkwamen. Mede namens het bestuur van de Werkgroep 19^e Eeuw willen wij de beide subsidiegevers alsnog zeer hartelijk bedanken,

De redactie